3. Kant, I. An Answer to the Question: What is Enlightenment? – Cambridge: University Press, 1996. pp. 11-22.
4. Hegel, Phenomenology of Spirit. – UK: Oxford University Press, 1977. 503 p.
5. Adorno T. The Culture Industry. – NY: Routledge Classics, 2001. 209 p.
6. Stiegler B. For a New Critique of Political Economy. – UK: Polity Press. 2010. 143 p.

Ангеліна Разумна (Дрогобич)

ПРИЙМЕННИКОВА ВАРІАТИВНІСТЬ ЯК СЕМАНТИКО-ПРАГМАТИЧНИЙ ЧИННИК В УКРАЇНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМАХ-РЕПРЕЗЕНТАНТАХ КОНЦЕПТУ *ДУША* (ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ З ПОЛЬСЬКОЮ МОВОЮ)

Концепт *ДУША* є універсальним, адже містить відгуки первісних онтологічних, екзистенційних аспектів, які збереглись у колективній пам'яті та знайшли відображення у фразеологічних одиницях. Як злиті конструкти, вони репрезентують залишки давніх уявлень предків, водночас демонструючи світоглядні зв'язки з іншими народами. Розглядаючи ФО української мови, вважаємо особливо продуктивним їхнє порівняння з польськими, оскільки обидві мовні системи формувалися в умовах тривалих історичних контактів, культурної взаємодії та спільного впливу праслов'янської мови, незважаючи на те, що належать до східнослов'янських та західнослов'янських мов відповідно.

В українській мовознавчій науці досліджували концепт *ДУША* через фразеологічну систему такі мовознавці, як Ірина Голубовська, Зоряна Мацюк, Тетяна Прудникова, Марія Скаб та ін. Серед польських лінгвістів розробляли цю тему Анна Вежбицька, Агата П'ясецька, Мавґожата Борек та ін., зіставляючи українські та польські фразеологічні одиниці, які вербалізують цей концепт, однак виокремлене питання потребує ще подальшого висвітлення.

Згідно з філософським енциклопедичним словником, душа – це «поняття, що виражає індивідуальну своєрідність внутрішнього світу людини, здатність до переживання, співпереживання або відчуження» [6, с. 178]. Водночас на мовленнєвому рівні відображається збереження акцентів від онтологічного і морально-трансцендентного розуміння душі зі зміщенням у психологічний та міжособистісний вектори, де ключовими стають емоційні, особистісні та комунікативні аспекти («1) внутрішній психічний світ людини, її настрої, переживання та почуття; 2) сукупність рис, якостей і властивостей певної особи; 3) найосновніше в чому-небудь, суть чогось. 4) про людину (найчастіше при визначенні кількості» [3]).

У мовній практиці фразеологізми, які містять лише компонент *душа* із підсилювачем – прийменником, формують модальність внутрішнього переживання, що створює емоційно-оцінний спектр висловлювання.

Препозитиви постають смислотворчими маркерами та у ФО набувають різної модальності. Так прийменники наближення *до*, *для* надають фразеологізмам емоційного забарвлення й водночас утворюють аксіологічну модальність. У ФО *до душі* наявні обидві скерованості: «який відповідає чиїм-небудь уподобанням, смакам, подобається комусь» [5, с. 49], тоді як в сполуці *для душі* простежується лише аксіологічний вектор («для задоволення» [там же]), адже тісно корелює із системою пріоритетів на рівні цінностей, захоплень.

Суб'єктно-модальний модус в емоційній сфері об'єктивується фразеологічною одиницею з прийменником *на* (*на душі*), який актуалізує сповненість почуттями (від спокою, радості до смутку і т.д.) [4, с. 228]. Препозитив та прислівник з деталізацією емоції (*радісно, сумно, легко на душі* тощо) виконують прагматичну функцію модифікації внутрішнього стану. Польська мова має відповідник з незмінним вербальним компонентом *leżeć – coś leży komuś na sercu* (букв. *щось лежить комусь на серці*), який означає «coś jest dla kogoś przedmiotem zainteresowania i troski; coś kogoś martwi» («щось когось цікавить і хвилює; щось когось турбує») [1, с. 470]. Як наслідок, прийменник *на* в українських ФО матеріалізує душу, увиразнюючи її як простір розміщення емоцій, своєрідний локалізатор різного внутрішнього стану людини, що дозволяє мовцеві виразити їхню інтенсивність та спрямованість. Натомість польська мовна картину світу передає метафору тривоги і смутку через образ серця як центру переживань.

Екзистенційно-динамічна модальність розкривається в модусах матеріалізації та інтенсивності (щирість/спустошення). Перший представлений фразеологічною одиницею *(мати) за душею,* яка означає «при собі, у власності, у наявності» [5]. Таким чином, тут душа заміщує людину та відображає обсяг належності їй матеріального, гранично розмежовуючи зовнішнє/внутрішнє і водночас зливаючи їх з центром, скерованим на Я.

Інша ФО – *без душі* метафорично увиразнює «формальність сказаного, переляк, смерть або інтенсивність почуттів (зазвичай любові) до самозабуття» [6, с. 62]. З одного боку, конструкція містить відгуки релігійного світогляду, підкреслюючи уявлення про душу як носія життя, а з іншого, – метафорично уособлює простір «безкрайності» (з розширенням меж психічної витривалості), що надає можливість вираженню внутрішніх переживань з більшою інтенсивністю. Польська мова має фразеологізм з таким же значенням, однак з іншим компонентом – *serce – być bez serca* («być złym, bezwzględnym» («бути злим, безжальним»)) [1, 468]. Порівняно з лексемою *бездушний*, яка позначала первісно об'єкти, неживі речі в давноруській мові (безъ доущи) [2, с. 38]. Аналізована лексема метафоризувалась і зберегла на рівні синхронії те ж значення «нечуттєвість, жорстокість, байдужість» [3]. У ФО спостерігається семантичний перехід емоційно-оцінного модусу. Душа в конструкції виступає чуттєвим центром. Антонімійною до неї є етично-оцінна українська ФО *з душею,* яка позначає щирість, відданість справі [5]. Польській мові прийменникова сполука такої конструкції не притаманна.

Інтерперсональна модальність репрезентується у фразеологізмі *по душах (розмовлятиі)* зі значенням «щиро, відверто, чистосердечно» [там же]. Тут віддзеркалюється діалогічна природа людини, яка відображає відкритість

внутрішнього простору (душі). Аналогами у польській мові виступають ад'єктивно-субстантивні сполуки, які характерні й українській мові (*otworzyć duszę, mówić prosto z serca* [1, с. 88, 468]).

У всіх фразеологізмах відображається когнітивна модель «душа як простір»: прийменники *на, для, до* в різних площинах сегментують емоційно-оцінну складову. Власне чуттєвим центром представлена душа, скеровуючись від протилежного (відображення позбавлення морально-емоційної залученості через прийменник *без*). Локативна проєкція належності чогось комусь, відокремлюючи душу (людину) від матеріального, належного їй, що репрезентується через препозитив *за*, а використання в моделі прийменника *з* актуалізує повне корелювання з аксіологічною парадигмою світосприйняття людини, відданості справі.

У такий спосіб *душа* постає як внутрішній простір емоцій, вподобань, цінностей, який водночас є відкритим до зв'язку з іншими. Препозитиви, будучи смислотворчими маркерами, структурують цей вимір відображаючи те, як мовець відчуває, оцінює й інтерпретує власний стан. Зазначені фразеологічні моделі є характерними саме для української мовної картини світу, адже в польській відсутні їхні структурні відповідники, які скеровані в інший семантичний та образний напрямок – переважно аксіологічно-емоційний, що вибудовує іншу концептуальну опертя (передусім навколо *serce*, а не *dusza*). Водночас польська мова передає цю семантику не прийменниково-відмінковою моделлю, а структурою «дієслово+іменник».

Література

1. Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami / oprac. A. Kłosińskiej, E. Sobol, A. Stankiewicz. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2022. 839 s.
2. Словник староукраїнської мови XIV-XV ст.: У 2 т. / укл. Д. Гринчишин, У. Єдлінська, В. Карпова, та ін. Київ : «Наукова думка», 1977. Т. 1. 632 с.
3. Словник української мови. Томи 1-15 (А-П'ЯТЬ). Український мовно-інформаційний фонд НАН України, 2015-2025. URL: https://sum20ua.com/?wordid=20&page=0 (дата звернення – 27.09.2025 р.)
4. Словник фразеологізмів української мови / укл. В. Білоноженко, І. Гнатюк, В. Дятчук та ін. Київ : Наукова думка, 2003. 788 с.
5. Словник фразеологізмів української мови. URL: https://goroh.pp.ua (дата звернення – 08.11.2025 р.)
6. Філософський енциклопедичний словник / ред. В. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.